دوو نامەی مێژوویی ئەمین عالی بەدرخان «دوایەمین میری جەزیرە»

لە فرەنسییەوە: نەجاتی عەبدوڵڵا
(فرەنسا)

نامەی یەکەم
کۆنستانتینۆپل، ٢٩ی حوزەیرانی ١٩٢٠

کۆمیسێریای بەرزی
کۆماری فرانسا
لە ڕۆژهەڵات

بەشی کاروباری
سیاسیی و بازرگانی
ئاسیا- ئۆقیانووس
ژمارە: ٣٢٢

لە بەڕێز دوفرانس، کۆمیسێری بەرزی کۆماری فرانسا لە ڕۆژهەڵات
بۆ بەڕێز جەنابی بەڕێز میللێراند، سەرۆکی ئەنجوومەن.
وەزیری کاروباری هەندەران لە پاریس

لە بارەی میر ئەمین عالی بەدرخان
ئەمین عالی بەدرخان وەک بە خۆی دەڵێ «دوایەمین میری دەوڵەتی جەزیرە»، پێی ڕاگەیاندم کە، بەختیار دەبێ هەژموونی کەسیی خۆی بخاتە خزمەت فرانسا لەو ناوچانەی کوردستان کە بەر ناوچەی کۆنترۆلی ئێمە دەکەون.
شەرەفی ئەوەم هەیە لەگەڵ ئەم نامەیە، کۆپی ئەو نامەیەتان بگەیەنمە دەست کە دەربارەی ئەم باسە ئاراستەی من کراوە.

هـ. دوفرانس

* * *

(کۆپی)
کۆنستانتینۆپل، ١٦ی حوزەیرانی ١٩٢٠
بۆ جەنابی
بەڕێز کۆمیسێری بەرزی کۆماری فرانسا لە کۆنستانتینۆپل
جەناب،
بنەماڵەی بەدرخان بەم چەند دێرە سوپاسی فرانسا، یەکێک لەو هێزانەی کە کۆنفرەنسی ئاشتی پێکهێناوە، دەکەن، بەوەی ئاواتە نەتەوەییەکانی کوردیان هێنایە دی لە بارەی دەسەڵاتیی تایبەتی خۆیان لە وڵاتەکەیاندا، بەوەی سەربەخۆییەکی لۆکاڵی پێدەبەخشن و هاوپەیمانەکان دەیخەنە ژێر باڵی گشتیی خۆیان.
بەشێکی باشووری کوردستان (دەوڵەتی جەزیرەی ئیبن عومەر) دەبێ بخرێتە ژێر چاوەدێری ئابووری فرانسا، بنەماڵەی بەدرخان کە باو و باپیرانی لە سەدەی حەوتەمەوە تا ساڵی ١٨٤٧ ئەم ناوچە تەواو

کـوردەواریـیـەیان بەڕێوە بردووە، ئەم خـاڵانەی خـوارەوە دەخەنە بەردەم ڕۆحی دادپەروەری فرانسا، بە تکا لەوەی لەبەر چاویان بگرێ.

لە نیـوەی دووەمی سـەدەی حـەوتەم، ئەمیـر سـولێمـان ،کوڕی خالید کوڕی وەلید، کە بە زەبروەشێنی ناسراو بوو و یەکێک لە سەرکردە هەرە گـەورەکانی محـەمـەد بوو، باشووری کوردستان داگیـردەکات. دوای مردنی سولێمان، کوڕەکـەی عـەبدولعـەزیز شـاری جەزیرە دروست دەکات و دەیکاتە پایتـەختی وڵاتەکەی.، ناوی عـەزیزان (کوڕانی عـەزیز) لەوەوە هاتووە و ئەم ناوە بەو میـرنشـینە بڕاوە کە ئەم وڵاتەی بەڕێوە بردووە، دوا مـیـری ئەو مـیـرنشـینـە، بەدرخانی باوکی ئێمە بوو، کە کۆشکە بەهێزەکی هێشتا لە جەزیرە هەرماوە.

دوای چەند شـەڕ لە دژی ئـیـمـپـراتۆریای عـوسـمـانی، بـەدرخـان ســاڵی ١٨٤٧ شکا و وەکــو دیلی جـەنگ ڕەوانەی کـۆنسـتـانـتـینـۆپل کـرا. لەسـەر داوای خـۆی، حکومـەتی عوسـمـانی ڕێگەی پێدەدا لە شام نیشـتـەجێ بێت و هەر لەوێشدا کۆچی دوایی کرد و هێشـتـا ئەمـڕۆ گۆڕەکەی ماوە.

ئیمپراتۆریای عوسمانی دەستی بەسەر هەموو سەروەت و سامانەکانی داگرت وەک قەرەبوو بژێویـیەکی پێدەداین کە نەدەگەیشتە یەک لە سەدی ئەوەی کە دەبوو بیداتەوە. بە هەمـان شێـوە، لە چەندین بۆنەدا، ئێمە ویـسـتـوومـانە داوای سەروەت و سـامـانی سروشـتی و هەقی مێژوویی خۆمان لە وڵاتی خۆماندا بکەینەوە.

لە سـاڵی ١٨٧٧، دوو کەسی ئێمە، عـوسـمـان پاشـا و حـوسـێن پـاشـا، چوونەتەوە جـەزیرە و مـیـرنشـینـەکـەی ئێمەیان بوژاندۆتەوە. سوڵتان عەبدولحەمید یەکێک لە برایەکانی ئێمە، بەحری پاشای ناردووە تا وایان لێبکات بگەڕێنەوە و وادەی ئەوەی پێداون هەموو داوایەکانیان بۆ ڕایی بـکـات. بۆ ئەوەی ڕێگە لە خـــوێن ڕشتن بگرن، گەڕاونەتەوە و عـەبدولحەمیدیش هیچ لە وادەکانی خۆی بەجێ نەگەیاند.

لە سـاڵی ١٨٩٢ بۆ هەمـان ئامـانج، خـەلیل بەگ و عـــەبدولڕەزاق بەگ، لە ســاڵی ١٩١٠ لایدری پاشـا و مـیدحەت بەگ، لە ساڵی ١٩١١ حەسەن بەگ، حوسێن پاشا و سـولێمـان پاشا، وێڕای ئەو قەدەغەکـاریـیـەی کە حکومـەتی تورک خـسـتـبـوویە سـەریان کەچی چوونەتەوە کوردستان. دوو لەوانەی دوایی لە جەنگیکدا دژ بە هێزی تورکـەکـان کـوژراون. لە سـاڵی ١٩١٦ بۆ دووەم جـار، عەبدولڕەزاق دێتە کوردستان و دەمودەست ژیانی خۆی بۆ وڵاتەکـــەی دەکـــاتـە قـــوربـانـی . دوای ئەوەی ئەو وردەکاریـیـانەمـان خسـتـە بەردەم جەنابی بەڕێزتان، ئێمە دەمـانەوێ پێی بڵـێین کـە بە هەمـوو بەرژەوەندیـیـەکی تایبەت بە جیا، ئێمە نفوزێکی گەورەمـان لەناو تەواوی کوردستاندا هەیە و بە تایبەت لەو بەشەی کە کەوتۆتە ژێر مـانداتی فـرانسی.، نفـوزێک کـە حکومـەتەکـەی ئێـوە دەتوانێ بەکـاری بهـێنـێ بۆ گەیشتن بە ئامانجی خۆی کە تەنیـا بریتـیـیـە لە زامنکردنی ئاشتی و گـەشەپێدان لەو وڵاتانەی کە دەکەونە ژێر نفوزیـیەوە.

بەو هیـوایەی کە جەنابی بەڕێزتان بیـەوێ خواستەکانی ئێمە بە حکومەتەکەی ڕابگەیەنێ، ئێمە داوای لێدەکەین کە بە سوپاسگوزاری پێشـدەسـتـیـانەمـان، دەربڕینی زۆر بەرزی ڕێزلێنانمان قەبوڵ بفەرموێ.

لەلایەن بنەماڵەی بەدرخانەوە
ئیمزا: ئەمین عالی بەدرخان،
کوڕی گەورەی میر بەدرخان،
دوایەمین میری دەوڵەتی جەزیرە.

تێبینی:
کورتەیەکی چەند زانیـاری گـەلێکی پێـویست دەربارەی دەوڵەتی جەزیرە بەگەڵ ئەم تێبینییە خراوە*

* * *

نامەی دووەم

کرد استقلال قومیتەسی
کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد
قاهیرە، ٢٨-١٢-١٩٢١
جەنابی بەڕێز لیۆد جۆرج،
سەرۆک وەزیرانی خاوەن شکۆی بریتانی
لەندەن.
جەنابی بەڕێز،
من، ئیمزاکاری ئەم نامەیە، میر ئەمین عالی بەدرخان، کوڕی خـوالێـخۆشـبـوو بەدرخـان پاشـا-م، شـەرەفی ئەوەم هەیە ئەمەی خـوارەوە بخـەمـە بەر دیدی بەرزی پایەدار و

سەرنجی جەنابتان:

لە کاتی گرێدانی ئاگربەس لەنێوان حکومەتی تورک و حکومەتەکانی هاوپەیمانەکان بە ئاشکرا و بە ڕەسمی جارێ ئەوە درا کەوا هاوپەیمانەکان هەرگیز ڕێگە نادەن تورکەکان کە لەسەر ئاستی جیهانیی دەرکەوتووە کە بێتوانا و کارگێڕی خراپن، لێرە بەدواوە ناتوانن حوکمڕانی گەلانی غەیرە تورکی ناو کۆنە ئیمپراتۆریای عوسمانی بکەن و هەر گەلێکیش خۆی سەرداری چارەنووسی خۆی دەبێ. ئێمە وەک ئەوەی بە دووڕوویی و دەسخەڕۆبازیی حکومەتی تورک ڕاهاتووین، باوەڕێکی قایم و ئیمانێکی لەق نەبوومان بە نیازپاکی و وەفاداری هاوپەیمانەکان و بەتایبەتیش ئەنگلستان هەبوو. ئەوە هەر بەڕێبەدیکاری ئەو باوەڕە و ئەم ئیمانە بوو کە ئێمە کوردەکان هەر لە یەکەم چرکەوە و بەبێ هیچ دوو دڵییەک پەرەنسیپەکانی هاوپەیمانەکانمان وەک پەیمانی ڕزگارکەری ئاسمانیی قەبووڵ بوو. چ ڕێکخراوە سیاسییەکانی کۆنستانتینۆپل و چ ئەوەی قاهیرە و چ هاوکارەکانی ناو ڕێکخراوەکانی کوردستان بە یەکدەنگ داوای سەربەخۆیی خۆیان کرد لەژێر ماندانی ئەنگلستان. بنەماڵەکەی ئێمە لە ڕێگەی ئەندامەکانی کە ئێستە لە قاهیرە دەژین، بەتایبەت داوا لە جەنابتان دەکەن بۆ پاراستنی بەرژەوەندییەکانی خێزانەکەیان و وەرگرتنی وادە لە ئێوە بۆ زۆر بە جدی ڕەچاوکردنی داواکارییەکەی.

پەیماننامەی سیڤەر مافی سەربەخۆیی کورد دەناسێ- ئەوە ڕاستە کە ئەم پەیماننامەیە لەسەر شێوازێکی کەمێک نا ئاشکرایە- بەڵام بەشێکی چاکی وڵاتی کوردانی بۆ ماندانی کۆماری فرانسا جێهێشتووە . لەو بەشەی کە بەجێهێڵراوە بۆ ماندانی فرانسا بنەماڵەکەی ئێمە دوو جۆرە داخوازینامەیان هەیە. چونکە لەو بەشەی کوردستاندا بوو کە باو و باپیرانی من لە ساڵی ٦٨١ تاوەکو ساڵی ١٨٦١* کە، لەو ساڵە بەدواوە لە لایەن تورکەکانەوە بەدیل گیراوە، حوکمڕانییان کردووە.

بۆ پاراستنی ئەم مافانە و بە ڕەزامەندی بالوێزخانەی کۆنستانتینۆپلی حکومەتی ئێوە لەگەڵ فرانسا کەوتینە پێوەندی کە وادەیان بە ئێمە دا مافی خێزانی و نەتەوەیی ئێمە بپارێزن.

من لێرە ناچمە ناو گفتوگۆی ئەو هۆکار و بەرژەوەندییانەی کە پاڵیان بە فرانساوە نا تا قوربانی بە ژیان، سەروەت و سامانی،مافی پیرۆزی ژیانی نەتەوەیی سەربەستیی هەزاران خەڵک بدەن و ڕێگە بە تورکیا بدەن لە نوێوە بیانچەوسێننەوە. ئەوە زۆر لەوە زیاترە تێبینی ئەوە بکرێ کە کارەکە بە درندەیی تەواو بوو: فرانسا خیانەتی لەگەڵ ترادسیۆنەکانی خۆیی کرد و ئێمەی بۆ چەتەگەری و چەوساندنەوەی دەوارانی ڕابردوو هێشتەوە.

لەو کاتەی کە زلهێزەکانی هەردوو جیهان شەڕ لەگەڵ مەحاڵ دەکەن بۆ دەستەبەرکردنی ئاشتی گشتی، ئەم ڕەوتارەی فرانسا جارێکی تریش، بەشێکی نیشتمانە سیاچارەکەم پەلکێشی ناو گێژاوی جەنگە ناوەخۆییەکان دەکات. چونکە نابێ هیچ گومان لەوە بکرێ نەتەوەی کورد- کە لە ئەوروپا بێ هیوا بوو- دیسان پەنا دەباتەوە بەر چەک و خوێنی بێگوناهانی ئەم نیشتمانپەروەرانە دەڕژێ.

ناتوانم بڵێم بەرپرسیارێتی ڕاستەوخۆ، چونکە ئێمە زۆر بێهێزین هەتا بۆ دەربڕینی ئەم وشەیە، بەڵام بەرپرسیارێتی ئەخلاقیی هەموو ئەم کوشت و بڕ و تاوانکارییە، لە ئەستۆی فرانسیایە کە ئەو سەپاندوویەتی.

ئایا ئەنگلستان-یش واز لە کوردەکان دەهێنێ کە هەموویان داوای ماندانی ئینگلستان-یان کرد بە جۆرێک کە بەشێکی (کوردستان وەرگێڕ) سوود لە بەخششی ماندانی ئینگلیز دەبینێ؟ ئێمە بە هیچ شێوەیەک ناگەینە ئەوەی باوەڕ بەوە بکەین و هیوا دەخوازین کە ئەنگلستان زۆر وەفادارتر بێت لە فرانسا بۆ تراسیۆن، ڕابردوو و ئەو بەڵێنانەی داویەتی.

لەسەرێکی دیکەوە دیاربەکر، ماردین، جەزیری ئیبن عومەر، ئامێدی، تاد هاوسنووری ویلایەتی مووسڵ-ن کە پێشتر لەژێر ماندانی ئێوەدایە. ئەوە کردەییەکی هاوجووتە لەگەڵ مرۆڤایەتی، لەگەڵ ئەو وادانەی دراون و لە هەمان کاتدا هاوجووتە لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی بەریتانیای فەخیمە کە ئەم هەرێمانەش بخاتە ژێر ماندانی خۆیەوە. کەوایە، من لە جەنابتان دەپارێمەوە کە ئەم هاواڕە تاسەیەی کە لەلایەن نیشتمانپەروەرێکی کورد و لە هەمان کات کوڕی گەورەی ئەندامی بنەماڵەیەکی دەسەڵاتداری کورد ئاراستەی ئێوە کراوە بە شێوەیەکی جدی لەبەرچاو بگیرێ.

من کـرێنوێشـبـەری زۆر بچـووک و خـزمـەتگوزاری زۆر دڵسۆزتانم.
ئەمین عالی بەدرخان
سەرۆکی کۆمەڵەی ئیجتماعی کورد
و
لە بریتی کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد.

پەراوێزەکان:

*** بە داخەوە ئێمە لەناو فایلەکەدا ئەم زانیارانەمان نەدۆزییەوە، وەرگێڕ.**

*** نازانم چۆن ئەمین عـالی بەدرخـان (١٨٥١-١٩٢٦) کـوڕە گەورەی میـر بەدرخـان پاشـا سـاڵی بەدیلگرتنی بەدرخـان پاشـای باوکی بە ساڵی ١٨٦١ دەستنیشان کردووە. ڕاستییەکەی بەدرخان لە ڕۆژی ١١ی تەمووزی ١٨٤٧ (٩ شەعبانی ١٢٦٣) بە دەستی عوسمان پاشا بەدیلگیراوە و لەگەڵ تەواوی بنەماڵەمەی ڕەوانەی ئەستەمبوڵ کراوە. سێ هەفتە دواتر، لە ٩ زیلقەعدەی ١٢٦٣ بۆ دوورگـەی کـرێت Crete دوور خـراوەتەوە و ڕۆژی ٢١ی هەمـان مـانـگ گـەیشـتـۆتە دوورگـەکـە. دوای دە سـاڵ ئاوارەیی لەسـەر بانگهـێشـتی بابیـعـالی دەگەڕێتـەوە ئەسـتـەمبـوڵ. حکومـەتی عـوسـمـانی ئامـادە بوو لە یەکێک لە هەرێمـە ئەوروپییـەکـانی عـوسـمـانی پۆسـتـێکی حکوومی پێـبـبـەخـشێ. بە یاسـایەکی ئیـمپـراتۆریانە لە ١٧ی موحەڕەم ١٢٧٤ (١٨٥٨) ناوی دەرێتە پاڵ پاشـایەکان و لەقـەبی (میـری میـران)یان پێبـەخشی. لەسـەر داوای خـۆی دەگـەڕێتـەوە دوورگـەی کـرێت. سـاڵی ١٨٦٧ لەسـەر داوای خـۆی ڕێگەی دەدەن بچێ لە دیمەشق دابنیـشێ و تـا دواجـار سـاڵی ١٨٧٠ کـۆچی دوایی دەکـات و لە دوای خـۆیەوە ٤ژن، ٦کەنیشەک، ٤٢منداڵ و ١٠کوڕەزا بەجێدەهێڵێ، واتە خێزانێکی ٦٣کەسی. دوای مـردنی مـووچە ١٩٠٠٠ پیـاسـتـەرەکـەی لەسـەر داوای میراتگرەوەکانی لە نێوان خۆیاندا بەشدەکەنن بڕوانە:**

Hasan Gokce, "Portrait d'un Emir kurde beder khan bey", In Societe et Cultures Musulmanes d'hier et d'aujourd'hui, n°10, fevrier, Paris, 1996, pp. 76-81.